

“מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מאבות מלאכות שבת (שיעור 1) מלבן – החומר האסור בכיבוס

שיעור מספר 51

המשנה במסכת שבת (פרק ז' משנה ב') מונה את מלאכת מלבן בין אבות המלאכה האסורות בשבת. "ליבון" הוא ניקוי והלבנת הצמר הגולמי לפני הניפוץ והטוויה. התולדה המרכזית של מלאכת הליבון היא הכיבוס. בדרך כלל "כיבוס" מתייחס לשטיפת אריג בעזרת מים. התבוננות בהגדרה זו מעלה מספר שאלות לגבי גזרי הכיבוס:

- א. "אריג" - האם כיבוס מתייחס לאריגים בלבד?**
- ב. "שטיפה" - האם שטיפה היא דווקא שפשוף פעיל, או שעצם ההרטבה אסורה?**
- ג. "בעזרת מים" - האם מותר לנקות בשבת ויו"ט אריגים ללא שימוש במים?**

בשיעור זה נענה על השאלה הראשונה, ובשיעור הבא – על שתי השאלות האחרות.

כיבוס חומרים שאינם אריגים

בשיעור 33 למדנו שמותר להדיח כלים בשבת (בתנאי שאין בכך טרחת חול בשבת) –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קיח עמוד א'

תנו רבנן: קערות שאכל בהן ערבית מדיחן לאכול בהן שחרית, שחרית - מדיחן לאכול בהן בצהרים, בצהרים - מדיחן לאכול בהן במנחה

אך, כאמור, אסור לכבס בגדים בשבת. מהי ההגדרה של כיבוס בגדים, האסור? הבחנה מופיעה בתורה בהקשר של דם החטאת –

ויקרא פרק ו', כ-כא

כֹּל אֲשֶׁר יִגַע בְּבִשְׂרָה יִקְדָּשׁ וְאֲשֶׁר יִזָּה מִדָּמָה עַל הַבְּגָד אֲשֶׁר יִזָּה עָלָיו תִּכְבַּס בְּמָקוֹם קָדֹשׁ: וְכָל חֶרֶשׁ אֲשֶׁר תִּבְשַׁל בּוֹ יִשָּׁבַר וְאִם בְּכֵל נְחֹשֶׁת בְּשֵׁלָה וּמֵרַק וְשֵׁטֶף בְּמַיִם:

דם החטאת הוא קדוש, ואם הוא ניתן על חפץ, אסור להשאיר אותו שם. בפסוקים אלו התורה מבחינה בין שלושה סוגי חפצים – א. בגדים – שיש לכבסם. ב. כלי חרש – שאין יכולת לרוקן את בליעתם עד תום – יש לשבור. ג. כלים רגילים – יש להדיח ולמרק עד שהדם הבלוע בהם יצא. לכאורה הבחנה זו מתאימה למה שאנו מחפשים, להגדיר את ההבדל בין חפץ שאסור לשטוף, מפני ששטיפתו היא כיבוס, לבין חפץ שמותר לשטוף, מפני ששטיפתו היא הדחת כלים. המשנה מפרטת את הקבוצות הללו –

משנה מסכת זבחים פרק יא משנה ד'

אחד הבגד ואחד השק ואחד העור טעונין כבוס במקום קדוש, ושבירת כלי חרס במקום קדוש, ומריקה ושטיפה בכלי נחשת במקום קדוש

עיקר חידוש המשנה הוא שאת כל שלושת התיקונים הללו יש לבצע במקום קדוש. אך המשנה גם מלמדת על חומרים נוספים הכלולים בקבוצה הראשונה. דינם של שק ועור כדין הבגדים. העור, אם כך, כלול בקבוצה הראשונה, של החפצים שניתן לכבסם (וממילא – בהקשר של דם החטאת – יש לכבסו, ובהקשר של הלכות שבת – אסור).

אך במשנה במסכת שבת משמע אחרת –

משנה מסכת שבת פרק כא משנה ב'

היתה עליו (על הכר) לשלשת – מקנחה בסמרטוט. היתה של עור – נותנין עליה מים עד שתכלה

אם מדובר בכר רגיל (שיש בו אריג) – ניתן לקנח אותו בלבד. אם הוא עשוי עור – מותר לשפוך עליו מים. עולה שאסור לשפוך מים על אריג, משום שזהו כיבוס, אך על עור מותר. הגמרא מבררת את היחס בין המשניות הללו (הגמרא מעט ארוכה, לכן הוספנו סיכומי ביניים) –

תלמוד בבלי מסכת זבחים דף צד עמוד א

אחד הבגד ואחד השק ואחד העור טעונין כיבוס כו'. למימרא, דעור בר כיבוס הוא, ורמינהו: היתה עליו לשלשת - מקנחה בסמרטוט, היתה של עור - נותן עליה מים עד שתכלה!
אמר אביי, לא קשיא: הא רבנן, הא אחרים, דתניא: הבגד והשק מכבסו, הכלי והעור מגררו; אחרים אומרים: הבגד והשק והעור מכבסו, והכלי מגררו. כמאן אזלא הא דאמר רב חייא בר אשי: זימנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב ושכשיכי ליה מסאניה במיא, כמאן? כרבנן.

(כלומר, אביי סובר שיש מחלוקת תנאים אם עור הוא בר כיבוס. מוכח שרב פסק שיעור אינו בר כיבוס)

אמר רבא: ומי איכא למאן דאמר עור לאו בר כיבוס הוא? והכתיב: והבגד או השתי או הערב או כל כלי העור אשר תכבס!

(בפסוק בהקשר של צרעת נאמר מפורשות שניתן לכבס עור. אם כך, אין מנוס מלבאר שיש כיבוס לעור. אם כך, מה ביאור מחלוקת התנאים?)

אלא אמר רבא: קרא ומתניתין ברכין, כי פליגי - בקשין. והאמר רב חייא: זימנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב, ושכשיכי ליה מסאניה במיא, בקשין וכרבנן.

(לפי רבא בשלב זה, עור רך ודאי בר כיבוס. אודות עור קשיח ישנה מחלוקת. אך לפי העמדה זו, יש להעמיד את המשנה במסכת שבת, המתירה לשפוך מים על העור, לפי שיטת חכמים דווקא בעור קשיח. אך מדובר שם בכר, שהוא תמיד רך!)

... אמר רבא: אי קשיא לי הא קשיא לי, כרים וכסתות דרכין נינהו, ותנן: היתה של עור - נותן עליה מים עד שתכלה! אלא אמר רבא: כל כיבוס דלית ליה כיסכוס לא שמה כיבוס. והא דאמר רב חייא בר אשי: זימנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב ושכשיכי ליה מסאניה במיא, שכשוך אין, אבל כבוס לא, אי ברכין וכדברי הכל, אי בקשין וכאחרים

(המשנה במסכת שבת אמרה שניתן לתת מים עד שהלכוך יכלה. רבא מבאר שהמשנה נקטה כך בכדי להבהיר שמותר לשפוך מים, אסור לכסכס. אם כך, מעבר למחלוקת אודות העור הקשה, גם בעור רך ישנה הבחנה בין שפיכת מים לבין כסכוס.

אם כיבוס אינו כיבוס ללא כסכוס, מדוע המשנה מבחינה בין בגד לבין עור?)

אי הכי, בגד נמי! בגד - שרייתו זהו כיבוסו. רבא לטעמיה, דאמר רבא: זרק סודר למים - חייב ... דרש רבא: מותר לכבס מנעל בשבת. א"ל רב פפא לרבא, והא"ר חייא בר אשי: זימנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב ושכשיכי ליה מסאני במיא, שכשוך אין, אבל כיבוס לא! הדר אוקי רבא אמורא עליה ודרש: דברים שאמרת לפניכם טעות הם בידי, ברם כך אמרו: שכשוך מותר, כיבוס אסור.

רש"י מסכת זבחים דף צד עמוד א

היתה עליו לשלשת - במס' שבת תנן לה היתה על הכר של בגד גיעול של רוק או של צואה מקנחו בסמרטוט בשבת ואינו נותן עליה מים לכלותה להעבירה מפני שהוא מכבס וכיבוס אב מלאכה הוא היינו מלבן ואם היתה לשלשת זו על כר של עור נותן עליה מים עד שתכלה בשטיפת מים ומיהו שפשוף בידיים לא ומדקתני נותן עליה מים ש"מ אין כיבוס בעור. מכבסו - גבי דם חטאת קאי. מסאניה - בשבת.

קרא - גבי נגעים דכתיב (ויקרא יג) כיבוס בעור.

ומתניי - דהכא קתני העור טעון כיבוס.

ברכין - ודברי הכל וכי פליגי אחרים ורבנן בקשין.

כרים וכסתות דרכין נינהו - דאין עושין אותן אלא מעור רך שיהא נוה לישכב עליו.

כסכוס - משפסף צדו זה על צדו זה כדרך המכבס בגדים אוחז הבגד בשתי ידיו ומשפסף.

לא שמה כיבוס - הילכך נותן עליו מים עד שתכלה שרי בעור ואפילו רך ולקמן פריך אי הכי בגד נמי כיבוס לא [הוי אלא] על ידי כסכוס.

בגד נמי - יתן עליו מים ואמאי תנא מקנחה בסמרטוט.

תברותא זבחים דף צד עמוד א

למימרא, דעור בר כיבוס הוא? ורמינהו סתירה, לכאורה, מהא דתנן גבי מלאכת שבת: היתה עליו, על כר של בגד, לשלשת, טינוף של רוק או של צואה, מקנחה בסמרטוט בשבת, ואינו נותן עליה מים להעבירה, מפני שהוא מכבס, והוי אב מלאכה [משום מלבן]. ואם היתה לשלשת זו על כר של עור, נותן עליה מים בשטיפה עד שתכלה. ומוכח שאין כיבוס בעור, מדקתני "נותן עליה מים".

אמר אביי לא קשיא. הא דקתני בשבת שאין כיבוס בעור, זה כדעת רבנן. והא דקתני במשנתנו שיש כיבוס בעור זה כדעת אחרים:

דתניא, הבגד והשק והעור שניתן עליהם דם חטאת, מכבסן. הכלי והעור שנפל דם עליהם, מגררן. אחרים אומרים, הבגד השק והעור מכבסן והכלי מגררו. ומוכח שרבנן סוברים שיעור לאו בר כיבוס הוא, ולדעת אחרים יש כיבוס בעור.

ומקשים: כמאן אזלא הא דאמר רב חייא בר אשי: זימנין סגיאיין פעמים הרבה הוה קאימנא קמיה דרב, עמדתני לפני רב, ושכשיכי ליה מסאניה, ורחצתי מנעלו במיא, במים בשבת. כמאן אזלא? כרבנן, דסבירא להו עור לאו בר כיבוס הוא, לכן התיר

רב לרב חייא לרחוץ נעליו. ופרכינן: אמר רבא, ומי איכא למאן דאמר עור לאו בר כיבוס הוא? והכתיב גבי נגע צרעת "והבגד או השתי או הערב או כל כלי העור אשר תכבסו". אלמא, עור בר כיבוס הוא! אלא, אמר רבא, קרא דנגעים, ומתניתין דדם חטאת, דקתני עור טעון כיבוס, מדובר ברכין, בעור רך, שאפשר לכבסו לדברי הכל. וכי פליגי רבנן ואחרים, בקשין, בעור קשה, אם בר כיבוס הוא.

ומקשינן: והאמר רב חייא: זמנין סגיאיין פעמים רבות הוה קאמינא קמיה דרב, ושכשיכי ליה מסאניה במיא. ולכאורה מנעליו היו עשויים בעורות רכין. והרי אמר רבא דלכולי עלמא יש כיבוס בעורות רכין, ואיך התיר רב לרב חייא לרחוץ מנעליו בשבת? ומתריצין: מנעליו של רב היו עשויים מעורות קשין, ומה שהתיר, הוא כדעת רבנן שאין כיבוס בעורות קשין... אמר רבא: אי קשיא לי, הא קשיא לי: כרים וכסתות, דרכין נינהו, שאין עושין אותם אלא מעור רך כדי שיהא נוח לישכב עליו, ותנן לגבי שבת: היתה לשלשת [צואה] על כר של עור, נותן עליה מים עד שתכלה. והרי עורות רכין הינם בני כיבוס, ויהא דינם כמו בגד, שאסור ליתן עליו מים בשבת משום כיבוס? אלא, אמר רבא: כל כיבוס דלית ליה כיסכוס, שמשפץ צדו האחד על צדו השני, כדרך המכבס שמשפץ הבגד בשתי ידי, לא שמייה כיבוס. לכן נותן עליו מים עד שיכלה, אפילו בעור רך, כיון שאינו משפץ הכר והכסת, לא נקרא כיבוס. והא דאמר רב חייא בר אשי: זימנין סגיאיין הוה קאמינא קמיה דרב, ושכשיכי ליה מסאניה במיא. ומוכח מכאן כי שכשוך, אין, מותר לשכשכו. אבל כיבוס על ידי שפשוף, לא. דכיבוס כזה שייך אף בעורות. מאיזה עור היתה נעל

זו?
אי ברכין, מעור רך, וכדברי הכל, בין לרבנן בין לאחרים שייך בו כיבוס, ולכך כסכוס אסור. אי בקשין, מעור קשה, וכאחרים, הסוברים כי אף בעור קשה שייך כיבוס, ומשום כך כסכוס אסור. ופרכינן: אי הכי, בגד נמי יהיה מותר לתת עליו מים כיון שלא הוי כיבוס אלא בכסכוס. ולמה תנן שאם היתה לשלשת על הבגד, מקנחה בסמרטוט, אך אסור ליתן עליה מים? ומתריצין: בגד, שרייתו במים זהו כיבוסו. אבל עור לא הוי שרייתו כיבוסו עד שמשפץ.

ואזדא רבא לטעמיה. דאמר רבא: זרק סודר למים בשבת, חייב משום כיבוס, אפילו אם לא שיפסף דרש רבא: מותר לכבס מנעל בשבת ומשמע אפילו ע"י שפשוף. ומקשינן: אמר ליה רב פפא לרבא: והאמר רבי חייא בר אשי: זימנין סגיאיין הוה קאמינא קמיה דרב, ושכשיכי ליה מסאני במיא, ולמדנו ממעשה זה כי רק שכשוך, אין, מותר. אבל כיבוס על ידי שפשוף, לא!! ומסיקנן: הדר, אוקי רבא אמורא עליה, באותה שעה חזר ואמר למתורגמן עמוד והשמע לרבים שאני חוזר בי ממה שדרשתי, ודרש: דברים שאמרת, טעות הם בידי! ברם, כך אמרו בדין רחיצת נעלים: שכשוך מותר, אבל כיבוס על ידי שפשוף אסור

למסקנת דברי רבא, עולה כך –

עור קשיח – נחלקו אם יש בו איסור כיבוס כלל, אפילו בנתינת מים וכסכוס.

עור רך – אין איסור להדיח במים. יש איסור לתת מים ולכסכס.

אריג – אסור אפילו להרטיב.

לגבי הרטבת האריג נשוב לדון בהמשך. נתמקד כרגע בדינו של העור.

מדוע מותר לשפוף מים על העור, אך אסור לכסכס? הר"י מלוניל מציע שתי אפשרויות –

רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף מסכת שבת (לפי דפי הרי"ף) משניות דף נט עמוד א

היתה לשלשת זו על הכר של עור, דלאו בר כיבוס הוא נותן עליה מים עד שתכלה. ומיהו כיבוס ממש לא, דהואיל וסתם כרים וכסתות של עור רכים הם שייך בהו כיבוס.

אי נמי - גזרינן כיבוס אלו אטו כיבוס בגדים, ומיהו שרייתו לא זהו כיבוסו, וכולי האי לא גזרינן

לפי האפשרות הראשונה, בשונה מהבגד, שבהרטבתו המים נבלעים בבגד ומשפיעים עליו, בעור תהליך זה אינו מתרחש ללא עזרתנו. לכן אסור להרטיב בגד, ומותר להרטיב עור, אך לא לכסכס את העור לאחר שנרטב.

לפי האפשרות השניה, כיבוס זו פעולה שניתן לבצע על אריגים בלבד. אך פעולת כסכוס העור אסורה, מפני שהיא דומה לכיבוס. כלומר, אין כיבוס מדאורייתא אלא באריגים בלבד. אך יש גזירה שאין לבצע פעולה הדומה לכיבוס על עור.

רש"י המאירי והתוספות ר"ד ביארו ששייך כיבוס בעור רך. מדבריהם עולה שלמדו כאפשרות הראשונה. בחידושים המיוחסים לר"ן הציע את שתי האפשרויות (בדומה לדברי הר"י מלוניל).

אך לכאורה התירוץ השני נוגד את הנחת הסוגיה. בסוגיה שלמדנו לעיל רבא דוחה את האפשרות שישנם תנאים הסבורים שאין כיבוס דאורייתא בעור!
סתירה לכאורה כעין זו מופיעה גם ברמב"ם –

רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות פרק ח הלכה ב

אחד הבגד ואחד העור הרך ואחד השק טעונין כיבוס, אבל העור הקשה הרי הוא כעץ, וגורד הדם מעליו

מהלכה זו משמע שרק העור הרך הוא בר כיבוס. אך בהלכות שבת פסק הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק כב הלכה יח

מנעל או סנדל שנתלכלך בטיט ובצואה מותר לשכשכו במים אבל לכבסו אסור, ואין מגרדין לא מנעלים ולא סנדלים חדשים אבל סכין אותם ומקנחין את הישנים, כר או כסת שהיה עליהן צואה או טנוף מקנחו בסמרטוט, ואם היתה על של עור נותנין עליה מים עד שתכלה

הרמב"ם בהלכות שבת אינו מבחין בין עור רך וקשה. מדוע הבחנה זו מודגשת בהלכות מעשה הקרבנות ולא בהלכות שבת?
 בכדי לבאר את השיטה הזו, נזכיר את החלק האחרון של הגמרא –

תלמוד בבלי מסכת זבחים דף צד עמוד ב

דרש רבא: מותר לכבס מנעל בשבת. אי"ל רב פפא לרבא, והאי"ר חייא בר אשי: זימנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב ושכשיכי ליה מסאני במיא, שכשוך אין, אבל כיבוס לא! הדר אוקי רבא אמורא עליה ודרש: דברים שאמרת לפניכם טעות הם בידי, ברם כך אמרו: שכשוך מותר, כיבוס אסור

אמירה זו של רבא נראית מחוץ להקשר. אחרי שהגמרא כבר הסיקה שאסור לכבס עור רך, רבא עומד ודורש שמותר לכבס נעליים בשבת. אמנם רבא חזר בו, אך אין זה פותר אותנו מלברר – מדוע רבא אמר אמירה שנראית כה משונה? מרכבת המשנה מבאר¹ –

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שבת פרק כב הלכה יח

י"ל דהא דדרש רבא מותר לכבס מנעל בשבת, משום דסלקא דעתיה דאף על גב דלענין דם חטאת חשיב כבוס, לענין שבת לא חשיב כבוס, אלא דאית ביה כסכוס, דהיינו סחיטה, וכיון דאין סחיטה בעור ... לית ביה כבוס כלל מדאורייתא לענין שבת, והדר אוקי אמורא עליה דאסור לכבס מדרבנן. ואם כן אין חילוק בין רך לקשה ... הילכך לא משכחת כלל כבוס דאורייתא בעור, ומדבריהם הכל אסור, אפילו קשין

מתחילת עיוננו בסוגיה, הנחת הלימוד הייתה שדין כיבוס דם החטאת מקביל לכיבוס הבגדים בשבת. כך גם הגמרא הניחה בכל חלקה הראשון. מרכבת המשנה מציע כי בשלב הסופי, רבא חזר בו מהנחת הסוגיה, ואומר שאין איסור דאורייתא לכבס עור כלל. לאחר מכן הוא מעמיד אמורא ודורש שאסור לכבס כל עור בשבת. אם כך – בשלב הקודם של הסוגיה ההנחה הייתה שישנה הבחנה בין עור רך ועור קשיח. אך רבא חזר בו ואומר שאין איסור דאורייתא לכבס עור כלל, ובשלב הסופי אומר שישנו איסור דרבנן לכבס כל עור.² בעזרת דברי מרכבת המשנה ניתן ליישב את הקושיות על הראשונים שלמדנו לעיל –

המשנה מבחינה בין אריגים, שאסור לשפוך עליהם מים, לבין עור, שמותר. בכדי לבאר את החילוק, הר"י מלוניל ובחידושים המיוחסים לר"ן מציעים שאיסור כיבוס עור הוא מדרבנן בלבד, וחז"ל גזרו רק על הפעולה הדומה מאוד לכיבוס. בכדי לומר שהכיבוס אסור מדרבנן בלבד, בהכרח יש לבאר שבסוף הסוגיה רבא חזר בו, והבחין בין כיבוס לענין שבת לבין כיבוס לענין חטאת.

הרמב"ם מבחין בין כיבוס עור רך וקשה לענין דיני דם חטאת, אך לא מחלק כך בהלכות שבת. כאמור, הרמב"ם מבין שבסוף הסוגיה רבא חזר בו מההשוואה שנעשתה בין כיבוס לענין חטאת לבין כיבוס לענין שבת, ופסק שאיסור כיבוס עור בשבת הוא מדרבנן בלבד, ולענין זה חז"ל לא חילקו בין עור רך וקשה. יש לציין שאת מלאכת מלבן, והתולדה שלה, הכיבוס, הרמב"ם ביאר בפרק ט'. פרק כב, בו הוא פסק את איסור כיבוס עורות, עוסק באיסורי דרבנן. אם כך בהחלט ישנו בסיס רב לטענה שהרמב"ם סובר שכבוס עורות אסור מדרבנן בלבד. פוסקים רבים נקטו כשיטה זו. השו"ע לא הבחין בין עור רך וקשה –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שב סעיף ט

מותר ליתן מים על גבי מנעל לשכשכו; אבל לכבסו, דהיינו שמשפשף צדו זה על זה, אסור. אבל בגד שיש עליו לכלוך, אסור אפילו לשכשכו, דזהו כבוסו, אלא מקנחו בסמרטוט בקל ולא בדוחק, פן יסחוט והגר"ז מלאדי פסק כך מפורשות –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שב סעיף יט

... כל כלי עור שנתלכלכו, מותר ליתן עליהם מים להעביר הכלוך, או לשכשכו במים עד שיעבור, ואין בזה משום כיבוס שאין כיבוס בעור בשכשוך לבדו. אבל אסור לשפשף צדו זה על צדו זה לאחר שבאו עליו מים, שזהו כיבוס גמור ואסור גם בעור (מדברי סופרים אבל מן התורה אינו חייב אף אם סחטו אח"כ)

¹ מרכבת המשנה מציע ביאור נוסף, הדומה מאוד לביאור שנביא בהמשך בשם הביאור הלכה.

² יש לציין שמסקנת הסוגיה יוצאת נפלאה. אביי הציע שישנה מחלוקת תנאים אם עור הוא בר כיבוס. רבא דחה את דבריו, בטענה שלא יעלה על הדעת לומר שאין עור שהוא בר כיבוס. מסקנתו של רבא היא שלענין שבת אכן אין איסור דאורייתא לכבס עור. אם כך, לפי אביי ייתכן שישנם תנאים הסוברים שאיסור כיבוס עור הוא דאורייתא, ואילו מרבא נשמע שלענין שבת אין דעה כזאת!

הגר"ז מלאדי פוסק כי כל כיבוס של כל כלי עור יהיה, לכל היותר, אסור מדברי סופרים, כפי שביאר מרכבת המשנה את מסקנת הסוגיה.
 כאמור לעיל, ראשונים רבים חלקו על כך. רש"י המאירי והתוספות רי"ד ביארו ששייך כיבוס בעור רך, ומדבריהם משמע שחלקו על ההצעה של הר"י מלוניל (יש להזכיר שגם הר"י מלוניל הציע את שתי האפשרויות). וכן פוסקים רבים חלקו על מסקנה זו להלכה –

משנה ברורה סימן שב ס"ק מב

אסור - וחיובא נמי איכא דכיבוס שייך אף בעורות

השו"ע אינו מחלק בין עור רך וקשה. לכאורה הוא סובר כרמב"ם! על סמך מה המשנה ברורה פוסק בשיטתו שישנו איסור דאורייתא לכבס עורות?
 מרכבת המשנה מציע תירוץ נוסף (המקביל מאוד לביאורו של המשנה ברורה בביאור הלכה סימן שב סעיף ט ד"ה *אבל. בחרנו בלשון הפשוטה יותר של מרכבת המשנה) –

מרכבת המשנה (העלמא) הלכות שבת פרק כב הלכה יח

הא דדריש מעיקרא דכבוס שרי, היינו בקשין וכרבנן, דאי ס"ד ברכין, הוה ליה דלא כמאן, ודלא כמתניתין, אלא על כרחך בקשין. וא"כ, לפי מה דמסיק אפילו בקשין כבוס אסור, ואף על גב דקיי"ל כרבנן בקשין לענין דם חטאת דלא שייך כבוס מדאורייתא, מכל מקום מדבריהם אסור לענין שבת, גזרה אטו רכין

כלומר, מדאורייתא רק עור רך ראוי לכיבוס, ולא עור קשה. על כן יש לכבס דם חטאת מעורות רכים, ולא קשים. אך לענין שבת ישנה גזירה, האוסרת לכבס עורות קשים, מדרבנן. למעשה השו"ע פוסק שאסור לכבס כל עור בשבת, ברם כיבוס העורות הרכים אסור מדאורייתא, והקשים – מדרבנן.

לסיכום:

אסור לכבס אריגים בשבת, אך מותר להדיח כלים. מהי ההגדרה לעצמים הכלולים באיסור הכיבוס, לעומת הכלים, שמותר להדיח?
 בפסוקים (ספר ויקרא פרק ו פסוקים כ-כא) ישנה הבחנה שכזאת בין בגד, שאם דם חטאת מוזה עליו, יש לכבסו, לבין כלים, שיש לשטפם. לכאורה הבחנה זו יכולה לסייע להגדיר את החומרים האסורים והמותרים בכיבוס בשבת.
 אך במשנה במסכת זבחים (פרק יא משנה ד) נאמר שעור כלול בבגדים, שיש לכבסם מדם החטאת שניתז עליהם. ואילו במשנה במסכת שבת (פרק כ משנה ב) ישנה הבחנה בין אריגים, שאסור לשפוך עליהם מים, לבין עור, שמותר.
 הגמרא (מסכת זבחים דף צד עמוד א) דנה בסתירת הסוגיות. בסוגיה מובאת מחלוקת תנאים נוספת אם יש לכבס עור מדם החטאת או לא.
 רבא מציע שישנה הבחנה בין עורות רכים וקשים. מחלוקת התנאים היא אם יש כיבוס עורות קשים כלל. עור רך, לעומת זאת, מוסכם שמותר להרטיב, אך אסור לכסס.
 בסוף הסוגיה רבא דורש שמותר לכבס מנעל בשבת, אך הא חוזר בו, ומחלק בין שכשוך לבין כיבוס.

מהי משמעות מסקנה זו? למדנו שלוש שיטות מרכזיות בראשונים ובפוסקים –

- א. החלק האחרון של הסוגיה לא שינה דבר ביחס לשלבים הקודמים. המסקנה היא שמותר לכבס עור קשיח, ומותר להרטיב עור רך, אך אסור לכבס עור רך. כך עלה מדברי רש"י המאירי וכן באחד הביאורים של הר"י מלוניל והתוספות רי"ד.
- ב. כאשר רבא דרש שמותר לכבס מנעל בשבת, כוונתו היא שמותר לכבס עור קשיח. אם כך, מסקנת הסוגיה היא שאסור מדאורייתא לכבס עור רך, ומדרבנן אסור לכבס עור קשה. כך עלה מביאורו של הביאור הלכה והביאור הראשון שמציע מרכבת המשנה ברמב"ם, וכך פסק המשנה ברורה להלכה.
- ג. כאשר רבא דרש שמותר לכבס מנעל בשבת, הוא חזר בו מכל ההשוואה בין הלכות שבת לבין הלכות דם חטאת שהובאה קודם לכן. מסקנתו היא שאסור לכבס כל עור, בין רך ובין קשיח, והאיסור הוא מדרבנן בלבד. כך ביאר מרכבת המשנה ברמב"ם, כך עלה בתירוץ השני של הר"י מלוניל ובחידושים המיוחסים לר"ן, וכך פסק להלכה בשו"ע הרב.

למהות ההבחנה בין עור ואריג, והשלכה לחומרים סינטטיים

עד כה עסקנו בבירור סוגיית הגמרא, ולמדנו שלוש שיטות אם כיבוס עור כלול באב מלאכת כיבוס בשבת. עתה נעמוד על מהות הדברים.

לכאורה לפי הדעות שאין איסור כיבוס עורות מדאורייתא, הרי שהכיבוס האסור זו פעולה שניתן לבצע על אריגים בלבד. לפי הדעות שאסור מדאורייתא לכבס עורות מסוימים בדרכים מסוימות, כיבוס שכזה המבוצע על חומרים שכאלה כולל את הפן של הכיבוס האסור, המתבצע כאשר מכבסים את האריג הרגיל.

בסוף הסוגיה נאמר שביחס לאריגים, שרייתו היא כיבוסו. בבואנו להגדיר את הכיבוס האסור מדאורייתא, כמובן שיש להתחשב אף בהגדרה זו.

בירור זה אינו תיאורטי בלבד. הגדרות אלו יעמדו בבסיס הכרעת דינם של חומרים אחרים, שלא נידונו בגמרא. לדוגמא, מהי ההגדרה ההלכתית של חומרי פלסטיק וניילון? האם מותר להרטיבם (או שדינם כאריג), או לכסכס (או שדינם כדין עורות רכים), או שמא אין בשטיפתם איסור כלל?

שו"ת ציץ אליעזר חלק ה סימן נ

טעמא דמילתא שגבי שאר בגדים אמרינן דשרייתן זהו כיבוסן, ולא אמרינן כן גם גבי בגד עור, נראה להסביר דהוא מפני דבשאר בגדים בשרייה במים בלבד ישנו כבר פעולה של כביסה, והיינו במה שהמים נבלעים בתוך הבגד ובפנימיות מקום הליכלוך, ולכן נקרא כבר זה בלבד בשם כיבוס ... והיינו בזה שהמים צלולים נבלעים בפנימיות הבגד במקום בליעת השתן ומבטלו, ולכן זהו כיבוסו, והוא הדין והוא הטעם גם בליכלוך אחר שנבלע בבגד, מה שאין כן בבגד עור, שבליעה ממשית ונראית בפנימיות הבגד אין בכאן בכלל, לא בליכלוך ולא בניקוי, והליכלוך הוא על גבי הבגד. וכן המים המנקים באים רק על גבי הבגד, ולא בפנימיותו, ומשום כך בשרייה ושיכשוך לבד אין כאן כיבוס אלא הוי זה כקינוח הליכלוך בלבד הדבוק על גבי הבגד, ולא נקרא גבי בגד עור כיבוס כי אם כשמשפשוף צידו של זה על גבי צידו של זה, שבכגון דא יש לזה כבר צביון של מלבן וזהו כיבוסו שהוא תולדות מלבן וחייב

הרב וולדנברג מבאר את ההבדל בין כיבוס אריגים לבין כיבוס עור. הלכלוך נכנס לתוך האריג, ושרייתו במים מביאה את המים למקום הלכלוך, והם מיד מתחילים להשפיע ולנקות את הלכלוך. לעומת זאת, הלכלוך אינו נכנס לתוך העורות, אלא מלכלך אותם מבחוץ. לכן אין איסור לשכשך את העור במים. ברם השפשוף האגרסיבי יותר אסור, מכיוון שיש לפעולה זו צביון של כיבוס.

בציץ אליעזר סיים במילה "וחייב". הוא פוסק כמשנה ברורה, שכיבוס עור אסור מדאורייתא. הסוברים שכיבוס עור אסור מדרבנן בלבד יכולים להסכים עם הגדרת הציץ אליעזר, ולהמשיך את הדברים צעד אחד הלאה. לשיטתם, הכיבוס האסור מדאורייתא הוא רק הכיבוס המשפיע על הלכלוך שנבלע בתוך האריג. מכיוון שהעור אינו בולע את הלכלוך באותו האופן (כפי שהגדיר הציץ אליעזר), אין איסור דאורייתא לכבס את העור. ברם חז"ל אסרו לבצע פעולה שיש לה צביון של מלבן.

הציץ אליעזר מסיק את ההלכה ביחס לבגדי ניילון –

ולפי זה שפיר יש להתיר השכשוך גם בבגד ניילון, שדומה בזה לבגד עור ... בהא נחתינן ובהא סלקינן מכל האמור, דיש להתיר השיכשוך בבגד ניילון, דומיא שמותר בבגד עור

בילקוט יוסף פסק כדבריו –

ילקוט יוסף שבת ב סימן שב (דיני ניקוי וקיפול הבגדים בשבת) סעיף כב

מפת שלחן העשויה מניילון, או מכנסי תינוק העשויים מגומי או מניילון, שאין בהם בד, וכן סדין העשוי מניילון או חומר סינטטי, מותר לשרותם במים בשבת, או להזרים עליהם מים בשבת, אם הוא צריך להשתמש בהם בשבת. אך לא ישפשוף חלקיהם זה בזה לא ביד ולא במטלית

הרב פיינשטיין חילק בין עורות לבין ניילון ופלסטיק –

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן עו

ובדבר המפות של פלאסטיק, מסתבר שאינו דומה לעורות, שהוא דבר שאין המים נכנסין כלל לתוכו, אלא רק על גביו כמו עצים ומתכות, ואף הרכים לענין זה הם כהקשים, שלכן אין זה ענין כבוס. ואין לדמות בסברות מינים אחרים לעורות. הגע עצמך, דהא בעורות אפילו קשין איכא מ"ד בזבחים דף צ"ד שאיכא איסור כבוס והרבה ראשונים פוסקים כי כן לדינא ... ומכל מקום לא מדמינן להו מינים אחרים, דהא מותר להדיח כלים אף אלו שאין קשין יותר מעורות קשים, שלכן אין לנו אלא עורות, אבל מכל מקום כיון שלא שייך למצא דין זה מפורש, דהוא מין חדש שדורות שלפנינו לא ראו אותם, מן הראוי להחמיר שלא לשפשוף בידיים בחוזק שהוא כעין שפשוף צדו זה על זה, ורק נקות על ידי מים בקלות יש להקל לכולי עלמא

הרב פיינשטיין מבחין בין שלוש רמות –

אריגים – הלכלוך חודר לעומקם, והכיבוס מתבצע שם. לכן אסור אפילו לשרות אותם במים.
 עורות – הלכלוך חודר ברמה שטחית. לכן מותר לשרות במים, אך אסור לשפשף ולהוציא את מה שחדר.
 עצים ומתכות – הלכלוך נמצא על גביהם. מלאכת כיבוס אינה מתייחסת אליהם כלל.
 לפי קטלוג זה, הרי שניילונים כלולים בקטגוריה השלישית, בה אין אסור כיבוס כלל.
 יש לציין שכך הרב פיינשטיין הגדיר. למעשה הוא חשש מלהקל. וכדבריו פסק הגרש"ז אוירבך (הובא בהערה לשש"כ מהדורה תשלט פרק טו הערה כד), ובעקבותיו השש"כ (שם סעיף ה).

לסיכום:

בציץ אליעזר הגדיר שההבחנה בין אריגים ועורות היא שבאריגים הלכלוך נבלע, ועל כן אסור אפילו לשרות אותו במים, ואילו עורות, שאינם סופגים את הלכלוך, מותר לשרות ואסור לכסס. לאור הבחנה זו, הוא אוסר לכסס ניילון, שגם מתלכלך מבחוץ ואינו בולע את הלכלוך. וכך פוסק בילקוט יוסף.
 הרב פיינשטיין, לעומת זאת הבחין בין שלוש רמות של בליעה –
 אריגים – הלכלוך חודר לעומקם, והכיבוס מתבצע שם. לכן אסור אפילו לשרות אותם במים.
 עורות – הלכלוך חודר ברמה שטחית. לכן מותר לשרות במים, אך אסור לשפשף ולהוציא את מה שחדר.
 עצים ומתכות – הלכלוך נמצא על גביהם. מלאכת כיבוס אינה מתייחסת אליהם כלל.
 לפי קטלוג זה, הרי שניילונים כלולים בקטגוריה השלישית, בה אין אסור כיבוס כלל.

בין שכשוך, כיבוס וכסוס

בגמרא במסכת זבחים שלמדנו לעיל עלו מספר מושגים שונים הקשורים לליבון. רבא אומר שכל כיבוס שאין בו סכסוך אינו כיבוס. רש"י ביאר שכסוס הוא השפשוף של הבגד צד על צד, וכך פסק השו"ע.
 בסוף הסוגיה נאמר אודות אריגים ש"שרייתו הוא כיבוסו". האם השרייה המזכרת בסוף הסוגיה זהה לשכשוך?
 בלשון השו"ע נשמע שזיהה באופן מוחלט בין הכיבוס לבין השפשוף. כלומר, כל דבר שאינו שפשוף צד על צד – מותר. כך גם משמע מלשון שולחן ערוך הרב –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שב סעיף יט

מנעל או סנדל שיש עליו טיט או צואה – מותר לשכשכו במים להעבירן מעליו, וכן שאר כל כלי עור שנתלכלכו, מותר ליתן עליהם מים להעביר הלכלוך או לשכשכו במים עד שיעבור, ואין בזה משום כיבוס, שאין כיבוס בעור בשכשוך לבדו. אבל אסור לשפשפו צדו זה על צדו זה לאחר שבאו עליו מים שזהו כיבוס גמור ואסור גם בעור הגר"ז מלאדי מבאר שהעברת המים על הבגד והשכשוך מותרים, ורק השפשוף של צד על צד נאסר. אך בביאור הלכה העיר שרבים מהראשונים לא ציינו שהכיבוס ללא הכסוס מותר, ומכך משמע שגם כיבוס ללא כסוס אסור –

ביאור הלכה סימן שב סעיף ט ד"ה *אבל

מהרי"ף והרא"ש והרמב"ם משמע דכיבוס בלא שפשוף גם כן אסור, דהרי"ף בפרק תולין לא הביא כלל מימרא דרבא "כל כיבוס דלית בה כסוס לא שמייה כיבוס", והעתיק סתמא אידך מימרא דרבא הנזכר שם בסוף הסוגיא, דכיבוס במנעל אסור. וכן הרא"ש. ומשמע דכל כיבוס אסור, אף בלא שפשוף. וכן הרמב"ם בפכ"א לא הזכיר כלל שלא יהא כיבוס בכסוס, אלא סתם וכתב דמנעל אסור לכסו. אמנם דבריהם צריך ביאור דהא מסוגיא דזבחים לכאורה משמע בהדיא דכיבוס בלא כסוס לאו כלום הוא, ולא מצינו שחזר רבא מזה! ... נראה לי ביאור הדברים ד...מפרש דמימרא דרבא כל כיבוס דלית בה כסוס לא שמייה כיבוס לפי המסקנא, היינו לענין כיבוס דאורייתא כמו בדם חטאת שם, אבל מדרבנן אסור אף בלא כסוס

❖ הרחבות – ביאורו של הביאור הלכה בסוגיית הגמרא

הביאור הלכה מציע שמדאורייתא רק שפשוף העור אסור, אך מדרבנן כל ניקיון בידיים אסור, ורק הרטבה ושפיכת מים מותרים.
 אך הציץ אליעזר דחה את דבריו –

שו"ת ציץ אליעזר חלק ה סימן י

ולפענ"ד נראה לתרץ ולומר דשכשוך היינו זה כיבוס סתם, שמשכשך בידיו על המקום בלי שפשוף צדו זה על צדו זה, והשו"ע לא היה צריך להזכיר שמותר לתת עליה מים עד שתכלה, מכיון שהתיר גם השכשוך. ודין הנתינת מים עד שתכלה למדנו מדברי המשנה בשבת ד' קמ"ב ע"ב, ודין היתר השכשוך למדנו מהסוגיא דזבחים ד' צ"ד, וא"כ אין שום סתירה בדברי השו"ע כלל, וגם מהרישא שבשו"ע מבואר דבר ההיתר בשפשוף ביד, כיון דאינו משפסף צדו זה על צדו זה

רבנות – סימן שב סעיף ט

סיכום

כיבוס חומרים שונים

אסור לכבס אריגים בשבת, אך מותר להדיח כלים. מהי ההגדרה לעצמים הכלולים באיסור הכיבוס, לעומת הכלים, שמותר להדיח?
בפסוקים (ספר ויקרא פרק ו פסוקים כ-כא) ישנה הבחנה שכזאת בין בגד, שאם דם חטאת מוזה עליו, יש לכבסו, לבין כלים, שיש לשטפם. לכאורה הבחנה זו יכולה לסייע להגדיר את החומרים האסורים והמותרים בכיבוס בשבת.
אך במשנה במסכת זבחים (פרק יא משנה ד) נאמר שעור כלול בבגדים, שיש לכבסם מדם החטאת שניתז עליהם. ואילו במשנה במסכת שבת (פרק כ משנה ב) ישנה הבחנה בין אריגים, שאסור לשפוך עליהם מים, לבין עור, שמותר.
הגמרא (מסכת זבחים דף צד עמוד א) דנה בסתירת הסוגיות. בסוגיה מובאת מחלוקת תנאים נוספת אם יש לכבס עור מדם החטאת או לא.
רבא מציע שישנה הבחנה בין עורות רכים וקשים. מחלוקת התנאים היא אם יש כיבוס עורות קשים כלל. עור רך, לעומת זאת, מוסכם שמותר להרטיב, אך אסור לכססו.
בסוף הסוגיה רבא דורש שמותר לכבס מנעל בשבת, אך הא חוזר בו, ומחלק בין שכשוך לבין כיבוס.

מהי משמעות מסקנה זו? למדנו שלוש שיטות מרכזיות בראשונים ובפוסקים –

- א. החלק האחרון של הסוגיה לא שינה דבר ביחס לשלבים הקודמים. המסקנה היא שמותר לכבס עור קשיח, ומותר להרטיב עור רך, אך אסור לכבס עור רך. כך עלה מדברי רש"י המאירי וכן באחד הביאורים של הר"י מלוניל והתוספות רי"ד.
- ב. כאשר רבא דרש שמותר לכבס מנעל בשבת, כוונתו היא שמותר לכבס עור קשיח. אם כך, מסקנת הסוגיה היא שאסור מדאורייתא לכבס עור רך, ומדרבנן אסור לכבס עור קשה. כך עלה מביאורו של הביאור הלכה והביאור הראשון שמציע מרכבת המשנה ברמב"ם, וכך פסק המשנה ברורה להלכה.
- ג. כאשר רבא דרש שמותר לכבס מנעל בשבת, הוא חזר בו מכל ההשוואה בין הלכות שבת לבין הלכות דם חטאת שהובאה קודם לכן. מסקנתו היא שאסור לכבס כל עור, בין רך ובין קשיח, והאיסור הוא מדרבנן בלבד. כך ביאר מרכבת המשנה ברמב"ם, כך עלה בתירוץ השני של הר"י מלוניל ובחידושים המיוחסים לר"ן, וכך פסק להלכה בשו"ע הרב.

למהות ההבחנה בין עור ואריג

בציץ אליעזר הגדיר שההבחנה בין אריגים ועורות היא שבאריגים הלכלוך נבלע, ועל כן אסור אפילו להשרות אותו במים, ואילו עורות, שאינם סופגים את הלכלוך, מותר להשרות ואסור לכססו. לאור הבחנה זו, הוא אוסר לכסס ניילון, שגם מתכלך מבחוץ ואינו בולע את הלכלוך. וכך פוסק בילקוט יוסף.
הרב פיינשטיין, לעומת זאת הבחין בין שלוש רמות של בליעה –
אריגים – הלכלוך חוזר לעומקם, והכיבוס מתבצע שם. לכן אסור אפילו לשרות אותם במים.
עורות – הלכלוך חוזר ברמה שטחית. לכן מותר לשרות במים, אך אסור לשפסף ולהוציא את מה שחדר.
עצים ומתכות – הלכלוך נמצא על גביהם. מלאכת כיבוס אינה מתייחסת אליהם כלל.
לפי קטלוג זה, הרי שניילונים כלולים בקטגוריה השלישית, בה אין איסור כיבוס כלל.

בין שכשוך, כיבוס וכסכוס

מלשון השו"ע ושו"ע הרב משמע שאסור לשפשף את העור בעזרת עור אחר (או אותו העור, מקופל), וכל פעולה שאינה שפשוף עוצמתי שכזה אינו כלול באיסור הסכסוך, ומותרת. הביאור הלכה הוכיח שמחלק מהראשונים משמע שמדרבנן אסור לבצע כל פעולת נקיון העור, למעט השריית העור. אך הציץ אליעזר דחה את דבריו.

פתחנו את לימוד מלאכת מלבן. בשיעור זה הגדרנו אלו חומרים אסור לכבס. בשיעור הבא נבחן את תפקידו של המים בכיבוס – האם אסור לכבס ללא מים, והאם הרטבה אסורה גם ללא כיבוס פעיל.